

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ РЕСИДИВ ЖИНОЯТЧИЛИКНИ ОЛИДИНИ ОЛИШ ФАОЛИЯТИ БОРАСИДАГИ АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Артиков Баҳодир Адилевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси доценти,
подполковник

Хамроев Сардор Навруз ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси курсанти, сафдор
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17695532>

ARTICLE INFO

Received: 11th November 2025

Accepted: 12th November 2025

Published: 24th November 2025

KEYWORDS

рецидив жиноятчилик,
профилактика инспектори,
индивидуал профилактика,
Risk-Need-Responsivity модели,
электрон назорат, ижтимоий
реабилитация

ABSTRACT

Мақола Ўзбекистон Республикасида профилактика инспекторининг рецидив жиноятчиликнинг олдини олиш фаолиятига бағишланган. Рецидив даражасининг юқорилиги (38–42 %), профилактика инспекторларининг ҳозирги муаммолари – юклама нормасининг ошиқлиги (120–180 нафар), касбий тайёргарликнинг етишмаслиги, моддий-техник таъминотнинг пастлиги, илмий асосланмаган хавфни баҳолаш усуллари батафсил таҳлил қилинган. Хорижий тажриба (Норвегия, Гавайи HOPE Probation, Германия Bewährungshelfer) мисолида индивидуал профилактиканинг самарали моделлари кўрсатиб берилган. Мақолада Ўзбекистон шароитида рецидивни 15–20 % га камайтириш имконини берадиган амалий таклифлар – юклама нормасини тушириш, RNR моделини жорий этиш, электрон назоратни кенгайтириш, идоралараро ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва солиқ имтиёзлари орқали ишга жойлаштиришни рағбатлантириш илгари сурилган.

Замонавий жиноятчилик тадريجининг таҳлили шундан далолат берадики, жиноятларнинг муайян қисми аввал жавобгарликка тортилган, жазони ижро этиш муассасаларида ёки шартли равишда озодликка чиқарилган шахслар томонидан қайта содир этилмоқда. Ресидив жиноятчиликнинг мавжудлиги нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимининг, балки жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий ва профилактик механизмларининг самарадорлигига ҳам бевосита таъсир кўрсатади. Шу боис, рецидив жиноятларни камайтириш, уларни барвақт аниқлаш ва олдини олишда профилактика инспекторлари фаолияти муҳим институционал ўринга эга.

Профилактика инспектори рецидив жиноятчиликка мойил бўлган шахслар билан ишлашда бир қатор вазифаларни амалга оширади: мониторинг, назорат, профилактик суҳбатлар, ижтимоий-маънавий ёрдамга йўналтириш, психологик қўллаб-қувватлаш, меҳнат ва таълимга жалб қилиш имкониятларини очиб бериш, ҳуқуқий маслаҳатлар бериш ва энг муҳими – қайта ижтимоийлашув жараёнини рағбатлантириш. Чунки жазони ўтаб чиққан шахснинг жамиятга мослашиши, унинг ижтимоий муҳитга қайтиш жараёнида учрайдиган тўсиқлар, ишсизлик, моддий қийинчиликлар, ижтимоий муносабатлардаги етишмовчиликлар рецидив жиноятчиликнинг асосий омилларидан бири сифатида намоён бўлади.

Профилактика инспектори фаолиятининг самарадорлиги, энг аввало, хавф гуруҳига кирувчи шахсларни аниқлаш ва улар билан яқка тартибда иш юритиш тизимида

боғлиқ. Амалиёт шуни кўрсатадики, қайта жиноят содир этиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар қаторига спиртли ичимликка мойил, ишсиз, аввалги жазодан сўнг ижтимоий алоқалари тикланмаган, оилавий муносабатлари издан чиққан ёки тажовузкор хатти-ҳаракатларга мойил шахслар кўпроқ киради. Профилактика инспекторининг вазифаси – ушбу омилларни барвақт аниқлаш ва жиноят содир бўлишидан олдин таъсир чораларини кўришдан иборат. Бу борада “хавф даражасини баҳолаш” методларини йўлга қўйиш, муайян индикаторлар асосида шахснинг рецидив эҳтимолини баҳолаш самарали механизм ҳисобланади.

Иқтимоий шериклик ҳам профилактика инспектори фаолиятида алоҳида аҳамият касб этади. Рецидив жиноятчиликка қарши курашишда фақат ички ишлар органлари эмас, балки таълим муассасалари, бандликка кўмаклашиш марказлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, психологик хизматлар, маҳалла тизими ва иш берувчилар билан ҳамкорликка асосланган комплекс ёндашув талаб этилади. Чунки қайта жиноят содир этишга мойил шахснинг муаммолари кўп қиррали: моддий қийинчиликлар, ишсизлик, ижтимоий ёлғизланиш, психологик мувозанатнинг бузилиши, оилавий можаролар ва ҳуқуқий саводсизлик. Бу муаммоларни бартараф этишнинг ягона яхши натижа берувчи йўли – мултидисциплинар ёндашувдир.

Ресидив жиноятчиликни олдини олишда профилактика инспектори томонидан олиб бориладиган тарғибот ва тушунтириш ишлари ҳам муҳим ўрин тутди. Амалда, анъанавий профилактик суҳбатлардан ташқари, шахснинг руҳий ҳолати ва ижтимоий муҳитига қараб индивидуал ёндашув қўллаш зарур. Айниқса, тажовузкорликка мойил ёки ижтимоий адаптацияси қийин кечаётган шахслар билан махсус методика асосида иш олиб бориш қайта жиноятчилик хавфини пасайтиради. Шахсга ишонч уйғотиш, унинг ижтимоий мақомини тиклашга кўмаклашиш, фойдали меҳнатга йўналтириш – профилактика инспектори томонидан амалга ошириладиган энг муҳим чоралардан ҳисобланади.

Шуни таъкидлаш лозимки, рецидив жиноятчиликни олдини олишда профилактика инспекторининг ваколатлари ва масъулияти аниқ белгилаб қўйилган ҳуқуқий база муҳим аҳамиятга эга. Ҳуқуқий нормаларда шахс билан ишлашнинг турлари, назорат тартиби, ҳисобга олиш мезонлари, профилактик талаблар ва таъсир чораларининг аниқ белгиланиши практик фаолиятни янада самарали қилади. Шунингдек, электрон маълумотлар базаларини интеграция қилиш, жазони ўтаб чиққан шахсларнинг ижтимоий ҳолатини мониторинг қилиш, эҳтиёж ва муаммоларини электрон баҳолаш тизимлари орқали аниқлаш каби механизмлар профилактика ишларини рақамлаштириш имконини беради.

Хорижий мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, қайта жиноятчиликнинг олдини олишда полиция ходимларининг фаолияти индивидуал реабилитация дастурлари, ижтимоий хизматлар билан интеграция, шартли назорат тизимлари, психокоррекцион дастурлар ва жамоатчилик билан ҳамкорликка асосланади. Айниқса, Европа мамлакатларида “community policing” моделида полиция ходимлари жиноятга мойил шахсларни жамиятга мослаштириш жараёнида фаол иштирок этади. Бу тажрибалар профилактика инспекторининг ваколати ва вазифаларини янада такомиллаштиришда методологик асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасида рецидив жиноятчилик ҳали ҳам жиноятчиликнинг энг оғир ва ижтимоий хавфли кўринишларидан бири бўлиб қолмоқда. Расмий статистикага кўра, 2024 йилда озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаб чиққан шахсларнинг 38–42 % и уч йил ичида қайта жиноят содир этган [1]. Бу рақамлар нафақат жамоат хавфсизлигига жиддий таҳдид солмоқда, балки пенитенциар тизим ва ислоҳот сиёсатининг самарадорлигининг етарли эмаслигини кўрсатади. Рецидивнинг олдини олишда профилактика инспектори институти муҳим рол ўйнайди. «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуннинг 18–22-моддаларига

мувофиқ, профилактика инспектори шартли ҳукм қилинганлар, озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаб чиққанлар, маъмурий назоратга олинганлар билан индивидуал профилактика ишини олиб боради [2].

Профилактика инспекторининг рецидивнинг олдини олишдаги асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- назорат остидаги шахсларнинг яшаш жойи, иш жойи ва турмуш тарзини мунтазам ўрганиш;
- уларнинг ижтимоий мослашувига кўмаклашиш (иш топиш, уй-жой, оилавий муносабатлар);
- хавfli вазиятларни ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этиш;
- маъмурий ва жиноий жавобгарлик чораларини қўллаш [3].

Аммо амалиёт шуни кўрсатадики, профилактика инспекторларининг фаолиятида бир қатор тизимли муаммолар мавжуд.

Биринчи навбатда, юклама нормаси жуда юқори: битта инспекторга ўртача 120–180 нафар назорат остидаги шахс тўғри келади [4]. Хорижий тажриба (Германия – 45–55, Норвегия – 25–30, Буюк Британия – 50–60) шуни кўрсатадики, индивидуал профилактика самарадорлиги учун оптимал юклама 50–60 нафардан ошмаслиги керак [5].

Иккинчидан, инспекторларнинг моддий-техник таъминоти ва касбий тайёргарлиги етарли эмас. Кўпчилик инспекторлар психологик, криминологик ва социал иш бўйича махсус тайёргарликдан ўтмаган [6].

Учинчидан, Risk-Need-Responsivity (RNR) модели каби илмий асосланган хавфни баҳолаш инструментларидан фойдаланилмайди, бу эса профилактика ишининг субъектив характерга эга бўлишига олиб келади [7].

Рецидивнинг асосий сабаблари – ишсизлик (62 %), оилавий муносабатларнинг бузилиши (48 %), алкоғолизм ва гиёҳвандлик (35 %), уй-жойсизлик (28 %) – профилактика инспектори зиммасига юклатилган вазифалар билан тўғридан-тўғри боғлиқ [8].

Бироқ инспекторларнинг кўпчилигида иш берувчилар, маҳаллий ҳокимият, тиббиёт муассасалари билан тизимли ҳамкорлик механизмлари йўқ. Масалан, 2023 йилда профилактика инспекторлари томонидан ишга жойлаштирилган собиқ маҳкумларнинг фақат 18 % и доимий иш билан таъминланган [9]. Бу эса рецидив эҳтимолини кескин оширади.

Хорижий тажриба профилактика инспектори фаолиятининг самарадорлигини оширишда қуйидаги йўналишлар муҳимлигини кўрсатади. Норвегияда «иккинчи имконият» концепцияси асосида давлат кафолатли иш ва уй-жой билан таъминлаш рецидивни 20 % гача туширди [10].

Гавайи штатидаги HOPE Probation дастури – қатъий назорат ва тезкор санкциялар – рецидивни 55 % га камайтирди [11]. Германияда Bewährungshelfer инспекторлари LSI-R ва IRB инструментларидан фойдаланиб, индивидуал реабилитация режасини тузади, бу эса рецидивни 38–42 % да ушлаб туриш имконини беради [12].

Ўзбекистон шароитида профилактика инспектори фаолиятини такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклифлар илгари сурилади:

1. Юклама нормасини 1 инспекторга 60 нафаргача тушириш ва штат бирликларини кўпайтириш [13].
2. Ички ишлар вазирлиги академиясида профилактика инспекторлари учун алоҳида факультет ташкил этиш, RNR модели ва хавфни баҳолаш инструментларини ўқитиш [14].
3. Электрон назорат воситаларини (GPS браслетлар) кенг жорий этиш ва маълумотларнинг ягона электрон базасини яратиш [15].

4. Иш берувчиларга солиқ имтиёзлари бериш орқали собиқ маҳкумларни ишга олишни рағбатлантириш [16].

5. Маҳаллий ҳокимиятлар, ННТлар ва тиббиёт муассасалари билан идоралараро ҳамкорликни қонунан мустаҳкамлаш [17].

Хулоса қилиб айтганда, профилактика инспектори рецидив жиноятчиликнинг олдини олишда муҳим ва ўрни босиб бўлмайдиган субъектдир. Бироқ унинг фаолиятининг ҳозирги ҳолати талаб даражасида эмас. Юқоридаги таклифларни комплекс равишда амалга ошириш рецидив даражасини 15–20 % га камайтириш, жамоат хавфсизлигини ошириш ва давлат бюджетини сезиларли тежаш имконини беради [18].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси ИИВ. Жиноятчилик ҳолати тўғрисидаги 2024 йилги ҳисобот. Тошкент, 2025.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни, 18–22-моддалар.
3. Абдуллаев А. Профилактика инспекторининг индивидуал профилактика иши. Тошкент: Адолат, 2023. – Б. 145.
4. ИИВ академияси тадқиқотлари, 2024.
5. Haverkamp, T. Wirtschaftlichkeit der Bewährungshilfe in Deutschland. Kriminalistik, 2024, №78(3).
6. Холиқов Ш. Ўзбекистонда профилактика инспекторларининг касбий тайёргарлиги муаммолари // Юрист. – 2024. – №4. – Б. 56–62.
7. Andrews, D. A., & Bonta, J. The Psychology of Criminal Conduct. 6th ed. 2023.
8. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми. Рецидив жиноятчилик сабаблари таҳлили. 2024.
9. ИИВ маълумотлари, 2023.
10. Skogstad, H. The Norwegian Correctional Service: Low Recidivism Explained. Nordic Journal of Criminology, 2023, №24(1).
11. Hawken, A., & Kleiman, M. Ten-Year Follow-Up of HOPE Probation. Journal of Experimental Criminology, 2023, №19(4).
12. Haverkamp, T. Op. cit.
13. Холиқов Ш. Таклифлар, 2024.
14. Ward, J. Reducing Recidivism through Enhanced Probation Training. British Journal of Criminology, 2024, №64(2).
15. Santos, M. Electronic Monitoring and Recidivism Reduction. Criminology & Public Policy, 2024, №23(1).
16. Ўзбекистонда ижтимоий реабилитация бўйича таклифлар. ИИВ, 2025.
17. Абдуллаев А. Идоралараро ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари. Тошкент, 2024.
18. UNODC. Handbook on the Management of High-Risk Offenders. Vienna, 2023.